

HRVATSKO POMORSKO NAZIVLJE OD POLOVINE 19. STOLJEĆA DO SLOMA AUSTRO-UGARSKE MONARHIJE

Croatian Maritime Related Terms from the Middle of the 19th ct. up to the Breakdown of Austro Hungarian Empire

UDK 811.163.423'73.46:656.6"18"

Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Sažetak

Burno razdoblje revolucija 1848./49. godine pokrenulo je nacionalno buđenje i u hrvatskim zemljama u sklopu Monarhije. Tada, vezano uz reorganizaciju pomorskoga školstva, započinje prvo sustavno prikupljanje i bilježenje pomorskih naziva u riječkoj pomorskoj školi, gdje se najviše istaknuo Anton Jakov Mikoč, napisavši prvi hrvatski pomorski rječnik, koji je, nažalost, ostao u rukopisu.

Nakon velikih društveno-političkih promjena u Monarhiji, dva su privilegirana naroda, Austrijanci i Mađari, složno provodili protuslavensku politiku tako da nisu postojali uvjeti za uporabu hrvatskoga pomorskog nazivlja ni u plovidbenoj, ni u brodarskoj praksi, ni i u našim pomorskim školama koje su bile u nadležnosti Beča (od Trsta do Kotora) ili Pešte (u Rijeci).

Jedino je za pomorsku školu u Bakru bila ovlaštena Zemaljska vlada u Zagrebu, što joj je omogućilo da uvede hrvatski jezik u nastavu odmah po obnovljenom djelovanju 1871. godine. Najistaknutija osoba bakarske nautike u to doba bio je Božo Babić, veliki borac za uvođenja hrvatskoga nazivlja na brod i autor pet hrvatskih pomorskih rječnika. S druge strane, Juraj Carić, iako sklon uporabi uvriježenih talijanizama, napisao je prve pomorske udžbenike na hrvatskome jeziku.

Druge dvije naše pomorske škole, u Dubrovniku i Kotoru, godinama su se, gotovo do samog kraja 19. stoljeća, borile za uvođenje hrvatskoga kao nastavnoga jezika, koji djelomično ulazi u nastavu tek novom reorganizacijom pomorskoga školstva 1896./97. godine. Iako se već krajem 19. stoljeća i hrvatskim koristilo kao uredovnim jezikom na našoj obali, talijanski je još toliko raširen u pomorstvu da ne čudi što se još 1917. godine

mogu pročitati ovakvi zahtjevi: „trebamo u prvom redu nastojati da se u pomorstvu i brodarstvu služimo hrvatskim jezikom“. Uostalom, tek se te, još ratne 1917. godine uvodi hrvatski kao nastavni jezik za sve stručne predmete samo u pomorskoj školi u Bakru. Pomorske škole u Dubrovniku i Kotoru morale su pričekati slom Austro-Ugarske Monarhije i stvaranje Kraljevine SHS.

Gljučne riječi: hrvatsko pomorsko nazivlje, pomorski rječnik, pomorska leksikografija, pomorska škola, pomorski udžbenik, talijanizmi, noštromizmi.

Summary

Stormy period of the Revolution of 1948/49 gave rise to the national upheaval even in Croatian regions within the Empire. At that time, when the reorganization of maritime schools started, the first systematic collecting and recording of maritime related terms started in Rijeka Nautical school where the most prominent teacher was Antun Jakov Mikoč, who was the first to have written Croatian vocabulary of maritime terms, which unfortunately was not published.

After great social and political changes in the Empire, two privileged nations Austrians and Hungarians carried out together the politics against Slavs, thus impeding the usage of Croatian maritime terms neither in navigation nor in shipping practice, nor in our nautical schools which were under the sovereignty of Vienna (from Trieste to Kotor) or Budapest (in Rijeka).

Nautical School of Bakar was under the sovereignty of The Government of Zagreb thus enabling the introduction of the Croatian in schools, immediately after the reestablishment in 1871.

* Željko Stepanić, ing. i dipl. oec., Velika Gorica

The most prominent person of Nautical School of Bakar was Božo Babić, a great pioneer in his intention to introduce Croatian terminology into nautical schools, and the author of five Croatian maritime vocabularies. On the other hand, Juraj Carić, although inclined to use established Italianisms wrote also first nautical manuals in Croatian.

Other two nautical schools : in Dubrovnik and Kotor fought over the period of many years, even up to the end of the 19th ct. for the introduction of Croatian as a subject which partially was introduced only after a new reorganization of nautical schools in 1896/97. Although even at the end of the 19th ct. Croatian was in use as an official language on our coast, Italian was very widely used in seafaring. Therefore it is not strange to see even in 1917. the following requirement «We must firstly intend to use Croatian in seafaring and shipping.»

Moreover, in 1917., in war, Croatian was introduced as a subject for all professional subjects just in nautical school in Bakar. Nautical schools in Dubrovnik and Kotor had to wait for the breakdown of Austro Hungarian Empire and the reestablishment of Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes.

Key words: Croatian maritime related terms, nautical dictionary, maritime related lexicography, nautical school, nautical manuals, Italian loan words, adapted loan words.

Uvod

Introduction

Hrvati su tijekom velikih seoba u novu domovinu u 6. i 7. stoljeću donijeli sa sobom nešto svoga nazivlja povezanoga s morem, a na Jadranu su prihvatili mnoge srednjovjekovne grčke i latinske pomorske izraze od svojih susjeda. Mnogi od njih kasnije su bili potisnuti govornim jezikom *lingua franca*, kojim su se stoljećima, tijekom mletačke dominacije, koristili pomorci cijeloga Sredozemlja. Dio tih riječi ne samo što se zadržao do danas već se i jako dobro prilagodio govornome jeziku naših ljudi od mora. Mletački jezični utjecaj bio je vrlo jak samo uz obalu i na otocima, dok ga u zaleđu gotovo nije ni bilo. Isto tako, ovaj slobodni jezik više je utjecao na naše pomorsko nego na ribarsko nazivlje.¹ Naime, pomorstvo se brže razvijalo nego ribarstvo. Uz to, dok su pomorci plovili po čitavome Sredozemlju i tako svakodnevno dolazili u kontakt s govornicima drugih jezika, dotle su se ribari zadržavali na svome uskome području bez jačih kontakata s drugim govorima. Mletački je dijalekt istisnuo mnoge dotadašnje pomorske izraze na našoj obali, dok su se u ribarskoj terminologiji puno više sačuvali stari romanski (dalmatski) izrazi.²

Povijesni razvoj hrvatskoga pomorskoga nazivlja dijelimo u tri razdoblja koja se razlikuju po vremenskom rasponu, ali sva su tri vrlo bitna za njegovo razumijevanje:

- rano razdoblje stvaranja hrvatskoga pomorskoga nazivlja, od početaka do polovine 19. stoljeća,

- središnje razdoblje hrvatske pomorske leksikografije, od polovine 19. do polovine 20. stoljeća,

- razdoblje pomorske leksikografije od polovine 20. stoljeća do danas.

O ranome, najdužemu razdoblju hrvatskoga pomorskoga nazivlja govorili smo u prethodnom članku³. Središnje razdoblje, koje je trajalo otprilike jedno stoljeće, od polovine 19. do polovine 20. stoljeća, dijelimo na dva dijela:

- razdoblje od polovine 19. stoljeća do sloma Austro-Ugarske Monarhije,
- razdoblje od svršetka Prvoga do svršetka Drugoga svjetskog rata.

Ovdje ćemo govoriti o prvome dijelu, tj. o razdoblju od polovine 19. stoljeća pa do sloma Austro-Ugarske Monarhije, tj. do svršetka Prvoga svjetskoga rata. U tom vrlo burnom razdoblju prikupljeno je, zabilježeno i stvoreno jako puno hrvatskih pomorskih naziva.

Pomorstvo, pomorski jezik i pomorsko nazivlje

Seafaring, Maritime Language and Maritime Related Terms

Pogledajmo pojmove *pomorstvo* i *pomorski jezik*, bez kojih nema ni *pomorskoga nazivlja*, tj. pomorski obilježeni riječi leksikaliziranih u pomorske termine.⁴

Pomorstvo se definira u širem i u užem smislu. U širem smislu ono označuje sve djelatnosti i vještine na moru i u svezi s morem, kao što su plovidba, iskorištavanje morskih bogatstava, brodogradnja, luke te ljudi i sredstva koja tim djelatnostima služe, ali i znanost koja se njima bavi. U drugim jezicima nema tako sveobuhvatnog izraza. Najbliži su mu talijanski izrazi *marineria* i njemački *Seewesen*.⁵

U užem smislu *pomorstvo* je umijeće upravljanja i rukovanja brodom na morskoj pučini i u luci. U doba jedrenjaka najvažnije je bilo vješto rukovanje jedriljem, poznavanje plovnih putova i vjetrova, te pristajanje i rukovanje u lukama. Danas se na modernim i velikim brodovima, sa složenom navigacijskom i palubnom opremom te automatiziranim strojaricama, od posade traži, uz poznavanje osnovnih pomorskih vještina, poznavanje sigurnosti plovidbe, strojarstva, elektrotehnike, elektronike, održavanje broda i uređaja, raspoređivanje i slaganje tereta.⁶

Kao što se pojam *pomorstvo* definira u užem i širem smislu, tako se definira i pojam *pomorski jezik*. Znači, u širem smislu *pomorski jezik* obuhvaća jezik kojim se koristi u svim djelatnostima što ih podrazumijeva *pomorstvo*, dok je u užemu to jezik pomoraca, tj. *plovidbeni jezik*.

Pomorski jezik, kaže Boris Pritchard, predstavlja posebnu vrstu jezika sa svojim karakterističnim slojevima. U užem smislu govori se o jeziku plovidbe (nautički ili

¹ Henry i Renée Kahane - Olga Koshansky, 1953/54, str. 160.

² Opširnu studiju o izvorima našega pomorskoga, a pogotovo ribarskoga nazivlja vidi u: Petar Skok, 1933.

³ Vidi: Željko Stepanić, Naše more, 5-6/2005.

⁴ Vidi: Boris Pritchard, 1993.

⁵ Vidi: *Pomorska enciklopedija*, svezak 6, Zagreb, 1960, str. 288.

⁶ Vidi: *Opća enciklopedija*, svezak 6, Zagreb, 1980, str. 545.

navigacijski jezik). On predstavlja osnovni sloj. Međutim, danas umješnost i znanje vođenja broda uključuje osim plovidbe i poznavanje tehnike (npr. strojevi, uređaji, električni i elektronički sustavi), prava (npr. pomorsko pravo, pravo mora, međunarodno pravo), poslovanja (npr. ekonomsko poslovanje, trgovačko poslovanje, osiguranje), medicine (brodske), sociologije i psihologije (odnosi na brodu), te mnogih drugih grana ljudske djelatnosti.⁷

Dakle, *pomorski jezik* specifična je jezična vrsta koja se sastoji od više slojeva (registara). Na prvome je mjestu plovidbeni (nautički) sloj, a vrlo su bitni, pogotovo danas, i ostali slojevi: tehnički, pravni i poslovni. Oni su istodobno, svaki za sebe, također jezična vrsta. Ono što bitno obilježava i razlikuje pomorski jezik od spomenutih vrsta jezika upravo je značaj plovidbenoga sloja u njemu. Mi ćemo se ovdje zadržati na pomorskome jeziku u užem smislu, tj. na plovidbenome sloju.

Odnos Mletaka, Francuza i Austrijanaca prema hrvatskome jeziku

Relation of Venetians, French and Austrians Towards Croatian

Hrvatski jezik vrlo je kasno ušao u naše pomorske škole – izuzevši bakarsku, pred sam kraj 19. stoljeća. Da bismo odgovorili na pitanje zašto tako kasno, moramo se vratiti do Mletaka. Mlečani nisu, piše Grga Novak, ni pokušavali potalijančiti Dalmaciju jer u ono vrijeme nisu bile sazrele nacionalne ideje, pa tako ni talijanska. Za cijeloga njihova vladanja u Dalmaciji Mlečanima je bilo dovoljno da im Dalmatinci budu vjerni podanici. A kako je službeni jezik u svim istočnojadranskim gradovima komunama bio mletački, tako su Mlečani imali kontrolu nad njihovim radom. Dalje se od toga oni nisu miješali u pitanje jezika i bilo im je sasvim svejedno kojim jezikom govore članovi vladajućih tijela u privatnome životu, kojim jezikom pišu, pa čak i na kojem jeziku tiskaju knjige u samoj Veneciji. U Mlecima je vladala mletačka aristokracija, a svi ostali bili su građani drugoga reda.⁸

Hrvatski jezik bio je jedini jezik po svim dalmatinskim selima, bez izuzetka, a u gradovima svi su govorili hrvatski, osim nešto talijanskih doseljenika. Tek u posljednjem stoljeću vladavine Mletačke Republike, kad su mnoga dalmatinska vlastela slala svoje sinove na talijanska sveučilišta, pojačao se talijanski jezik u međusobnoj uporabi među plemstvom.

Takvo jezično stanje Austrija je zatekla pri prvome dolasku u Dalmaciju. Nakon njih, eto i Francuza. Protivno općem mišljenju, prema kojem su Francuzi podigli u Dalmaciji mnoštvo osnovnih škola, treba istaknuti da u doba kad su je napustili, 1814. godine, nije u njoj bilo ni jedne javne osnovne škole, iako su oni radili na tome.

Kada se Austrija ponovno vratila u Dalmaciju, odlučila je podići školstvo. Nastavni jezik u prva dva razreda osnovne škole bio je talijanski ili talijanski s hrvatskim, a u trećem i četvrtom razredu samo talijanski. Austrija je nastavila s onim što je francuska uprava u Dalmaciji

započela – stvaranjem intelektualnog sloja odgojenoga u talijanskoj kulturi. Dakle, Francuska je započela, a Austrija je nastavila s pomoću škola Dalmatincima nametati tuđi jezik – talijanski, što Mleci, doduše, nisu radili za cijele svoje vladavine⁹ jer je njima bila dovoljna ekonomska, politička i kulturna dominacija, a ozbiljnije teritorijalne pretenzije Talijana na našu obalu javljaju se od vremena ujedinjenja Italije polovinom 19. stoljeća.

Povijesni okvir

Historical Background

Cijelo 19. stoljeće obilježeno je velikim društveno-političkim previranjima i promjenama u većem dijelu Europe. Započelo je Francuskom revolucijom krajem 18. stoljeća i Napoleonovim osvajanjima na prijelazu s 18. na 19. stoljeće. Napoleon je ukinuo Mletačku Republiku 1797. godine pa su Istra, Dalmacija i jadranski otoci pripali Austriji, koja ih je, zajedno s Bokom kotorskom, ubrzo morala ustupiti Napoleonu. Njegova je vojska 1808. godine srušila staru Dubrovačku Republiku. Nakon Napoleonova pada, odlukom na Bečkom kongresu 1815. godine cijela je istočna obala Jadrana, zajedno s Venecijom, pripala Austriji. Tri povijesne cjeline na istočnoj obali Jadrana – Istra, Dalmacija i Dubrovnik polako su počele gubiti svoje stare regionalne i lokalne značajke te se sve više uključivati u zajedničke povijesne okvire.

Revolucionarni događaji 1848./49. godine pokrenuli su vrlo značajne povijesne i društveno-političke promjene u Habsburškoj Monarhiji koje su imale dalekosežne i trajne posljedice i za Hrvatsku. U tom razdoblju u punoj su snazi dva odvojena preporoda koja će imati velik utjecaj na budućnost jadranskoga prostora: talijanski *Risorgimento*¹⁰ i hrvatski nacionalni *Preporod*.¹¹ Ta dva preporoda, oba s naglašenom povijesno-nacionalnom i kulturnom dimenzijom, snažno su utjecala na izgradnju nacionalne svijesti - prvi na stvaranje talijanske, a drugi hrvatske nacije. Dok se talijanska nacija ustrojem talijanskog kraljevstva 1861. godine počela razvijati u veliku europsku silu, dotle su se Hrvati još godinama borili za oslobođenje i ujedinjenje. Hrvatski narod još uvijek nije bio unutar jedinstvene političke, ekonomske i državne zajednice, i još uvijek nije bio integriran u jedinstvenu homogenu cjelinu na području književnoga jezika, jedinstvene kulture i obrazovanja.¹²

Zahvaljujući porazu Austrije u ratu protiv Pruske 1866. godine, Italija je, kao saveznik potonje, iste godine došla u posjed Venecije iako je nedugo prije toga bila teško poražena od Austrije, najprije na kopnu, a zatim i na moru u poznatome Viškome boju, usprkos nadmoćnijoj mornarici.

Trst je već od 18. stoljeća najvažnija austrijska luka, a Rijeka, koju su nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine prijevarom prisvojili Mađari kao svoj *corpus separatum*¹³, postala je jedan od presudnih uvjeta za

⁷ Boris Pritchard, 1985, str. 13-15.

⁸ Grga Novak, 2004, str. 89.

⁹ Grga Novak, 2004, nav. dj., str. 90.

¹⁰ Talijanski preporod; opširnije vidi: Guliano Procacci, 1996.

¹¹ Opširnije vidi: Petar Korunić, 1998.

¹² Petar Korunić, nav. dj., str. 11.

¹³ „posebno s ugarskom krunom spojeno tijelo”; vidi: Mirjana Gross - Agneza Szabo, 1992, str. 227-232.

njihov ekonomski razvoj. Mađari su pritom imali veliku potporu u riječkoj talijanskoj eliti koja je mogla očekivati investicije u riječku luku i oduprijeti se konkurenciji Trsta samo u suradnji s predstavnicima mađarskoga kapitala.¹⁴

Hrvatski jezik u pomorstvu polovinom 19. stoljeća

Croatian in Seafaring in the Middle of the 19th Century

Uporaba hrvatskoga nazivlja u pomorstvu do polovine 19. stoljeća neznatna je. Istisnula ga je *lingua franca*, a zadržalo se nešto malo narodnoga nazivlja, npr. *brod*, *lađa*, *krma*... Službeni jezik u našem pomorstvu tijekom 19. i početkom 20. stoljeća bio je talijanski.

Jedan od zadataka hrvatskoga nacionalnoga pokreta nakon 1848. godine bio je uvođenje hrvatskoga *narodnoga* jezika u javnu uporabu. Pozivom na carsku odluku od 7. travnja 1850., kojom se priznao hrvatski kao službeni jezik, ban Josip Jelačić traži njegovo uvođenje na riječke sudove,¹⁵ ali još je dug put do njegova stvarnog uvođenja u uporabu.

Nas ovdje zanima uporaba hrvatskoga jezika u pomorstvu. Malo je sačuvanih pomorskih dokumenata na hrvatskome jeziku iz toga razdoblja. Najraniji poznati sačuvani spis koji govori o uporabi hrvatskoga jezika u pomorstvu potječe iz rujna 1850.¹⁶ Riječ je o jednoj okružnici riječke pomorske uprave upućenoj *nautičkoj školi* u Rijeci. Sam je dokument, doduše, na talijanskomu, ali na poledini spisa nalaze se rukom ispisane bilješke na hrvatskome jeziku.¹⁷

„Primio dne 22. rujna 850.

Neka vide gg. Naučitelji

Dne 23. rujna 1850

D. Medanić

Ravnatelj

Vidio J. A. Mikoć

Pravi naučitelj Mornarskog“

Iz ovih se kratkih bilježaka vidi da su se tajnik, ravnatelj i nastavnik *mornarskog* u Nautičkoj školi u Rijeci u službenoj komunikaciji služili hrvatskim jezikom i da su, bar za neke predmete i neka nastavnička zvanja, postojali hrvatski nazivi. Ovdje je spomenut predmet *mornarski* i nastavno zvanje *pravi naučitelj*.

Prvi sačuvani službeni spis u pomorstvu u cijelosti napisan na hrvatskome jeziku je iz 1851. godine, a također potječe iz riječke *nautike*.¹⁸

„C. K. ZAVOD BRODOSLOVJA

PREGLED

naukah predavanih u višem odseku II godine u poletju drugomu u Rēki 1850/51

1. ZVEZDOSLOVJE (ubrodoslovju). Uprava zvezdoslovna (nebopisije). Naći širinu s poludničkom mēsečnom višinom nad obzorjem. S pomičnemi i nepomičnemi zvezdami. Su dvē sunčane višine uzete izvan poludnika. Naći sklonutje gvozdotezne igle s prolazom sunčanim kroz pervu uspravnu točku (istočno-zapadnu). Satni kut. Poraba natrojah zvezdoslovnih u brodoslovju. Računati uziče ravno. Sklonutče i veršanje zvezdah na poludniku. Prinaći širinu satoměrjem. S daljinom sunca od mjeseca.
2. BRODARENJE. Teoretično i pratično brodovodstvo. Poveršje vodoslovsko u razmērju vētarah i vodokretja. Načimbe vodopisne vidi. Brodarenje po Markatoru. Brodoslovne popravke. Koso brodarenje. U vodokretju, itd.
3. PRIRODNI ZEMLJOPIS (zrakopisje). Opazke po moru u sačinjanju oblakah i olujah. Zrakopisje vodeno. Ognjeno. Kako se te sačinjaju i njihove posljedice.
4. MORSKA POVESTNICA. Povestnica nove dobe. Odkriťje. Brodarenje i tergovina starih Gerkah. Kartagimsah. Germanah. Inglisah. Galah. Spanjolah. Rimljanah, itd.
5. RUKOKRETJE I BRODOGRADNJA. Razlika sviuh odsēkah rukokretja, za dobro voditi jedan brod. Donamjestiti štete. Narediti jamborstvo i okriťje. Vidi jedrah i uresah potribitih, itd.

U Rēki 22 serpnja 1851.

Vidio Božo Pavletić

c. k. Županjski savietnik

kao nam. Ravnatelj

Nauč. Brodoslovje

J. A. Mikoć prvi C. K.“

Ovaj spis pokazuje da se hrvatskim jezikom počelo, tijekom Preporoda, koristiti u pomorskoj školskoj administraciji. Još je značajnija činjenica da se rabilo samo hrvatsko pomorsko nazivlje, što je u pomorstvu, koje je po tradiciji i naravi međunarodnog karaktera, gotovo nemoguće napraviti, to više što hrvatskoga pomorskoga nazivlja tada gotovo da nije ni bilo.

Jakovu Antonu Mikoću, *naučitelju brodoslovja* i pomorskome kapetanu, koji je napisao prije navedeni spis, vratit ćemo se nešto poslije, a sada pogledajmo što se događalo s hrvatskim jezikom u pomorstvu na našoj obali.

¹⁴ Mirjana Gross - Agneza Szabo, nav. dj., str. 203.

¹⁵ Ferdinand Hauptmann, 1951, str. 131.

¹⁶ Doduše, Branko Kojić i Radojica Barbačić u svojoj *Ilustriranoj povijesti jadranskog pomorstva*, Zagreb, 1975, u tekstu uz sliku na str. 157. spominju da je „prvu nautičku knjigu na našem jeziku, pisanu guščjim perom, napisao Matija Andrijević iz Bakra 1817. godine te da je bila u upotrebi u dvogodišnjoj Pomorskoj školi“. Budući da autori ne navode druge relevantne podatke o *prvoj nautičkoj knjizi na našem jeziku*, ovdje ćemo se zadržati samo na dokumentu iz riječke *nautike*.

¹⁷ Vidi: Vladimir Glumac, 1952, str. 242.

¹⁸ Usp. Bernard Stulli, 1953, str. 74.

Jezično pitanje u hrvatskome pomorstvu od polovine 19. stoljeća

The Linguistic Issue in Croatian Seafaring from the Middle of the 19th Century

Hrvatski se jezik u pomorstvu prvi put počeo rabiti u Rijeci, a u Dalmaciji se tek nakon sloma bečkog apsolutizma šezdesetih godina 19. stoljeća razvila žestoka borba u vezi s općim jezičnim pitanjima.

Nastojanje nastavnika riječke *nautike* oko dosljednog uvođenja hrvatskoga pomorskoga nazivlja u administraciju i školstvo rezultat je općeg političkog djelovanja i borba koje se u Hrvatskoj vodile sredinom 19. stoljeća za političku i kulturnu emancipaciju i afirmaciju hrvatskoga naroda. Ta je borba imala među riječkom hrvatskom inteligencijom svoje odlučne pobornike, koji u svom radikalizmu čiste iz hrvatskoga jezika ne samo ono što je donijela strana dominacija već i ono što je prirodno stoljećima ulazilo u naš jezik iz sredozemnoga pomorskog kruga.¹⁹

Ne smijemo zaboraviti da se to *radikalno čišćenje* hrvatskoga jezika događalo u Rijeci, gdje su vladajući patriciji i velik dio trgovaca, u nametljivom *fiumanskom*²⁰ ozračju, odbijali bilo kakvu državno-političku vezu s Hrvatskom – svojim neposrednim i prirodnim zaleđem. Da bi ugušio hrvatski nacionalni pokret koji se u Rijeci pojavljuje u okviru četrdeset osme, Beč donosi 1853. godine carsku odredbu kojom riječku hrvatsku gimnaziju pretvara u njemačko-talijansku. Gimnazija je već sljedeće godine germanizirana. Na takav je način bečki apsolutizam suzbijao i gušio hrvatski jezik, poticao germanizaciju i talijanizaciju, a nakon nagodbe s Ugarskom, i mađarizaciju Rijeke.²¹ „Nakon što su se Mađari domogli grada Rijeke, uklonili su sve hrvatske vlasti i učinili su, dapače, da je nakon deset godina hrvatski jezik nestao iz škola.“²²

Statistički podaci iz 1851. godine govore da je u riječkom kotaru živjelo oko 12.000 duša, od toga u gradu Rijeci oko 8.000, a samo njih 691 (kojih stotinjak obitelji) izjasnili su se kao Talijani.²³ A kakvo je teško stanje bilo u našem školstvu za Bachova apsolutizma, vidimo iz ocjene Janeza Trdine²⁴, tadašnjega profesora riječke gimnazije, da je austrijsko ministarstvo prosvjete i bogoštovlja „tamanilo i gonilo slavenske jezike iz škola“,²⁵ a austrijske su novine tih godina često pisale kako je podučavanje na slavenskim jezicima, dakle i na hrvatskome, u gimnazijama i svim višim školama obično „kindisches Plappern, ein längst bewiesener Unsinn, eine Entweihung der Schule und der Kultur, ein Verrat an der Wissenschaft“²⁶.

¹⁹ Bernard Stulli, nav. dj., str. 74.

²⁰ *Fiuman* je tip Riječanina koji se svjesno uživljava u svoju općinsku autonomiju u uskim granicama *corpus separatuma* te se ne osjeća ni kulturno ni politički blizak svome hrvatskome zaleđu (Ferdinand Hauptmann, nav. dj., str. 104.)

²¹ Bernard Stulli, nav. dj., str. 75.-78.

²² Riječi Ante Trumbića u podužem izlaganju kojim je pobijao talijanske teritorijalne zahtjeve na Vijeću desetorice u Parizu 1919. godine (Hrvoje Matković, 1995, str. 82.)

²³ Ferdinand Hauptmann, nav. dj., str. 103

²⁴ Janez Trdina podučavao je na riječkoj gimnaziji 12 godina, od 1855. do 1867.

²⁵ Janez Trdina, 1980, str. 141.

²⁶ Dječje brbljanje, već poodavno dokazana glupost, oskvrnuće škole i kulture, izdaja znanosti (Janez Trdina, nav. dj., str. 141.)

Organizirani narodni preporod u Dalmaciji počinje tek nakon ukidanja Bachova apsolutizma, a ozbiljniji pomaci događaju se poslije poraza talijanske mornarice u boju kod Visa 1866. godine. Tim su porazom na izvjesno vrijeme ušutkane talijanske iredentističko-imperijalističke akcije.²⁷ Narodnjaci još uvijek vode ogorčene borbe zbog općenito neriješenoga jezičnog pitanja tako da borba za uvođenje narodnoga jezika u pomorstvo u Dalmaciji počinje s opravdanim zakašnjenjem.²⁸

Reorganizacijom pomorske uprave od 1870. godine pomorska oblast Dalmacije ostaje pod tršćanskom pomorskom vladom, koja sada, uz talijanski, gura i njemački jezik. Narodni se predstavnici, još uvijek u zamahu borbe protiv talijanskog jezika i protalijanskih službenika, moraju jednakom žestinom boriti i protiv uvođenja njemačkog jezika u službeno poslovanje.²⁹

Iako je Hrvata u Dalmaciji bilo neusporedivo više nego Talijana – primjerice, 1843. godine u Dalmaciji je bilo 340.000 Slavena i 16.000 Talijana,³⁰ dalmatinski Hrvati nisu imali ni jedne javne škole na svojem jeziku, niti je hrvatski bio uredovni jezik. Hrvatski se jezik u škole i upravu mukotrpo i postupno počeo uvoditi tek sedamdesetih i osamdesetih godina 19. stoljeća. U pomorske se škole u Dalmaciji kao obvezatan predmet uvodi puno kasnije - tek nakon školske reorganizacije 1896./97. godine, kada je hrvatski propisan kao nastavni jezik samo za opće predmete, ali ne i za stručne.³¹

Na kraju, spomenimo da je višejezičnost bila prirodna i općeprihvaćena životna činjenica sve do pojave stvaranja nacija. Nakon toga počinje se pojavljivati potreba komuniciranja na državnoj razini samo jednim službenim jezikom. Takvu komunikaciju osigurava dominantan standardni jezik koji potiskuje ostale jezike, narječja i mjesne govore.³²

Počeci pomorskoga školstva na istočnome Jadranu

The Beginnings of the Nautical Schools in the East Adriatic

Prva javna pomorska škola na jadranskoj obali osnovana je u Trstu naredbom Marije Terezije 1753. godine, a otvorena je godinu dana nakon toga. Za prvog nastavnika bio je odabran isusovac Saverio Orlando, koji se 1774. godine vraća u rodnu Rijeku, gdje otvara *nautičku* školu.

Iste godine u Beču je objavljen državni oglas o plovidbi pod nazivom *Politički edikt austrijske trgovačke plovidbe*, na talijanskom i njemačkom jeziku, koji je propisala carica Marija Terezija. *Edikt* je s dopunama ponovno objavljen 1847. godine u Trstu.³³ On još ne propisuje nikakvu stručnu pomorsku spremu koju bi trebao imati zapovjednik, ili posada, ali propisuje da

²⁷ Šime Peričić, 1966, str. 513.

²⁸ Vjekoslav Maštrović, 1966, str. 449.

²⁹ Vjekoslav Maštrović, nav. dj., str. 452.

³⁰ Prema djelu *La Dalmazia descritta* iz 1846. objavljenomu u Zadru; Grga Novak, 2004, str. 111.

³¹ Oliver Fijo, 1956, str. 28.

³² Lelija Sočanac, 2004, str. 102.

³³ *Editto Politico di Navigazione mercantile Austriaca in data di Vienna 25. aprile 1774 coll'aggiunata delle posteriori prescrizioni.*

zapovjednik broda nosivosti veće od 50 tona mora voditi brodski dnevnik. To znači da je na brodu trebala biti ukrcana barem jedna pismena osoba: pisar (*škrivan*), a ako da ga na brodu nije bilo, tada je sam zapovjednik morao voditi brodski dnevnik. Tako se od zapovjednika, na posredan način, zahtijevala samo pismenost.³⁴

Dvije spomenute škole iz druge polovice 18. stoljeća, tršćanska i riječka, dotad su jedini ozbiljniji pokušaj da se podigne pomorsko školstvo na našoj obali, ali bez nekoga većeg uspjeha. Austrijske vlasti okreću se ozbiljnije pomorstvu tek za svoje druge vladavine.

Početak 19. stoljeća donosi golemi preokret u pomorstvu – izumljen je parobrod. Borba između broda na jedra i parobroda vodila se cijelo stoljeće. Naime, jedrenjaci su se u toj bespoštednoj borbi još uvijek usavršavali, dok je parobrodu trebalo vremena da se razvije toliko da bude rentabilan.³⁵

Pomaci u pomorskom školstvu idu paralelno s povećanjem uloženog kapitala u ovu gospodarsku granu, piše Oliver Fijo, misleći pritom ponajprije na razvoj parobrodarstva. Naime, brodovlasnik bira kome će dati brod na upravljanje jer želi biti siguran da je svoju imovinu predao u ruke sposobnoj osobi sa stručnim znanjem. Stoga se traži sve veća sprema, ne samo praktična već i teoretska.³⁶

S druge strane, unatoč gotovo potpuno uništenom jedrenjaštvu za francuske vladavine i nezadrživom porodu parobroda, pedesete godine 19. stoljeća označuju početak *zlatnoga doba* jedrenjačkoga brodarstva u Dalmaciji - kaže Stijepo Obad, a da bi se brodarstvo na jedra uspješno razvijalo, a i brodogradnja u svezi s njim, bio je potreban školovani kadar, koji Dalmacija dotad nije imala.³⁷

Znatna ulaganja u parobrodarstvo, prema Oliveru Fiju, i ulaganja u jedrenjaštvo nakon sredine 19. stoljeća, prema Stijepu Obadu, utjecala su na pomorsko školstvo. Međutim, na otvaranje javnih pomorskih škola na našoj obali puno su više utjecale velike mijene nastale u Habsburškoj Monarhiji nakon revolucionarne 1848./49. godine. Naime, svi probuđeni narodi u Monarhiji u svojim nacionalnim programima tražili su modernizaciju cjelokupnog obrazovanja, što se odrazilo i na pomorsko školstvo. Tako su se i javne pomorske škole počele osnivati upravo na polovini 19. stoljeća, dakle nešto prije *zlatnog doba* našeg jedrenjaštva i prije ozbiljnijega razvoja parobrodarstva na našoj obali.

Carским je ukazom iz 1849. godine određeno je da se, uz već postojeće nautičke škole u Trstu i Rijeci, otvore prve javne državne nautičke škole na našoj obali. Škola u Bakru započela je radom već iste godine, a sljedeće su otvorene škole u Zadru, Splitu i Kotoru, 1852. godine u Dubrovniku, 1854. u Rovinju, 1855. u Lošinj, a 1858. u Herceg Novom. Nastavni jezik u svim školama bio je talijanski. Isto tako, svi su se ispiti polagali na talijanskom, koji je bio službeni jezik. Propisana je bila obuka za kapetana duge plovidbe, upravitelja velike i male obalne plovidbe (poručnika kao stvarnog pomoćnika

i zamjenika zapovjednika) i broskog poslovođe (vođe momčadi palube), a tri glavne nautičke škole, u Trstu, Rijeci i Dubrovniku, imale su još i obuku za brodograditelje.³⁸

Kad su započele radom u početku druge polovice 19. stoljeća, pomorske škole na našoj obali nisu imale ni knjige ni priručnike za stručno-pomorsku obuku. Tako su se predavanja uglavnom održavala po diktatu pojedinih nastavnika. Tek nekoliko godina potom pišu se priručnici, i to samo na talijanskome jeziku. Jedini izuzetak pedesetih godina 19. stoljeća je talijansko-hrvatski pomorski rječnik Jakova Mikoča iz 1852. godine, koji je, nažalost, ostao u rukopisu punih stotinu godina.

Od svih pomorskih škola na istočnoj obali Jadrana zadržale su se do pred kraj Austro-Ugarske Monarhije one u Trstu, Rijeci, Malom Lošinj, Bakru, Dubrovniku i Kotoru.

Na kraju, recimo da je u našim pomorskim školama jedrenjak, usprkos sve prisutnijem parobrodu, zauzimao vodeće mjesto. Za potvrdu te činjenice dovoljno je pogledati hrvatske pomorske rječnike onoga doba – neusporedivo najveći dio nazivlja povezan je s brodom na jedra. Čak se i u *Pomorskom rječniku* R. Crnića iz 1922. godine pod nazivom *brod* misli na *jedrenjak*, dok samog naziva *parobrod* u rječniku uopće nema.³⁹

Antun Jakov Mikoč i njegov pomorski rječnik

Anton Jakov Mikoč and his Nautical Dictionary

Rukopisni talijansko-hrvatski pomorski rječnik Antuna Jakova Mikoča iz 1852. godine prvi je objavio i prokomentirao Blaž Jurišić 1958. godine u *Analima* Jadranskog instituta.⁴⁰

Iznimni pothvat na koji se odvažio J. A. Mikoč bio je izvanredno težak jer nije imao prethodnika. Mikoč je u ono vrijeme, po svome zavidnome stručnome znanju i domoljubnome zanosu, bio najpozvaniji da se prihvati toga pionirskog posla. U nedostatku drugih arhivskih podataka pogledajmo nekrolog iz 1854. godine posvećen J. A. Mikoču, iz kojeg donosimo dio što govori o njegovu pomorskom djelovanju:

„Jakov Antun Mikoč, rođen u Bakru, a naseljen na Rieci, bio je oko 25 godinah pèrvi javni učitelj u c. kr. Brodskom zavodu riečkom, u koje vrieme naučio je brodarske nauke više od 200 pomorskih kapetana. Bio je čovjek vrlo izobražen i marljiv obraditelj znanostih brodarskih, o kojih je napisao i izdao knjigu u talianskom jeziku [...] Od njega imamo u rukopisu velikim trudom i naporom sastavljeni brodarski riečnik u hèrvatskom i talianskom jeziku, koje dielo ako i nije savèršeno, što se sada ni očekivati nemože, barem može učiniti dobru

³⁴ Oliver Fijo, 1956, str. 34.

³⁵ O počecima razvoja našeg parobrodarstva vidi studiju: Oliver Fijo, 1962.

³⁶ Oliver Fijo, 1956., str. 18.

³⁷ Stijepo Obad, 1984, str. 82.

³⁸ Opširniju studiju o pomorskom školstvu na našoj obali vidi: Oliver Fijo, 1956.

³⁹ Diana Stolac, 1998, str. 129.

⁴⁰ Blaž Jurišić, 1958.

uslugu kojemu vieštiemu književniku slovinskom, koji se istom strukom baviti bude hotio.⁴¹

Od prvoga objavljivanja Mikočeva pomorskoga rječnika 1958. godine u sklopu *Anala* Jadranskog instituta, koji je pripremo Blaž Jurišić, pa do drugoga, objavljenog u zasebnoj knjizi, prošlo je punih 40 godina. Pogledajmo nekoliko riječi iz Mikočeva rječnika iz 1852. godine:

<i>albero</i>	jambor, jedrilo, katarka
<i>ancoraggio</i>	sidralj, porez, lučba, osidranje (u luci)
<i>barca</i>	čuna, plov
<i>bozzelo</i>	kluba
<i>caicco</i>	čunac
<i>coperta</i>	nadkriv, sleme, krov, palub
<i>mezzomariner</i>	kuka
<i>nocchiere, nostromo</i>	učnik družine, glavnik
<i>pastecca</i>	suvlaka
<i>orzare</i>	navēt, nadvēti
<i>poggiare</i>	podvēti
<i>sartie di gabia</i>	nadkrjepke, križnice
<i>scotte</i>	podtegi
<i>sopravento</i>	nadvietar
<i>straglio</i>	kosinac, kosak, stralj, kosodviz
<i>terzzeurolli</i>	treťjaci
<i>trevi</i>	patoške

Budući da je nastavni jezik u pomorskim školama bio talijanski, pobuda za sastavljanje rječnika hrvatskoga pomorskoga nazivlja nije se Mikoču nametala zbog potrebe nastave. Očito je da je snažni nacionalni zanos, koji je u ono vrijeme zahvatio čitavo Hrvatsko primorje, bio pravi poticaj za tako težak i naporan rad kao što je izrada stručne terminologije.

U svakome rječniku ima izraza koji su neprihvatljivi, kaže Blaž Jurišić, pa tako i u Mikočevu, ali u njemu ima podosta vrlo dobrih naziva, kadšto i boljih od onih koji se danas upotrebljavaju. A da se za rukopisni Mikočev rječnik u ono vrijeme znalo i izvan Rijeke, pokazuje bilješka u zadarskome časopisu *Pravdonosa* iz 1852. godine, dakle iste godine kada je Mikoč pisao svoj rječnik: „G. Jakov Mikoč, prof. moreplovstva u Rieci posluje oko brodarskoga i matematičkog imenoslovja.“⁴²

Hrvatski jezik u bakarskoj pomorskoj školi

Croatian in Bakar Nautical School

Od svih pomorskih škola na istočnoj obali Jadrana, izuzmemo li relativno kratko razdoblje uporabe hrvatskoga jezika na krilima revolucionarne 1848./49. godine u riječkoj *nautici* polovinom 19. stoljeća, hrvatskim

se jezikom koristilo jedino u bakarskoj pomorskoj školi, i to od početka sedamdesetih godina 19. stoljeća. Tamo je, usprkos službenoj uporabi talijanskog jezika u struci, stvoreno ozračje za pisanje prvih pomorskih rječnika i udžbenika na hrvatskome jeziku. Pogledajmo zašto je bakarska *nautika* jedina mogla uvesti hrvatski jezik u nastavu u to doba.

Nakon ratnog neuspjeha protiv Pruske 1866. godine, Austrija je morala odstupiti od apsolutističke politike i pristati na korjenito novo državno uređenje - nagodbom s Mađarima 1867. godine ustrojena je Austro-Ugarska Monarhija, čime je država podijeljena na austrijski i ugarski dio. Tom su nagodbom bile podijeljene i hrvatske zemlje – Istra i Dalmacija potpale su pod austrijsku, a Hrvatska sa Slavonijom pod ugarsku upravu. Sljedeće je godine između Hrvatske i Ugarske sklopljena po Hrvatsku nepovoljna nagodba kojom je ona dobila autonomiju samo u pravosudnim i vjerskim pitanjima te, što je za naše razmatranje posebno bitno, u prosvjeti, tj. mjerodavna je za odgojni sustav.

Od 1870. godine središnja pomorska vlada u Trstu bila je zadužena za sve pomorske škole na istočnoj obali Jadrana u okviru austrijskog dijela Monarhije, a kako su Mađari prisvojili Rijeku, tako je za riječku pomorsku školu bila ovlaštena njihova pomorska vlada u Rijeci.

Reorganizacijom pomorskoga školstva iz 1852. godine, škola u Bakru je 1854. godine izgubila status državne škole (grad Bakar je još sljedeće dvije godine financirao njen rad, ali je zbog nedostatka novca prestala s radom 1856. godine). Razloge ponovnom otvaranju pomorske škole u Bakru 1871. godine, nakon prihvaćanja prijedloga u Saboru 1870. godine, treba ponajprije tražiti u nepovoljnim novonastalim društvenim i gospodarsko-političkim prilikama u Hrvatskoj nakon nagodbe s Ugarskom. Naime, mađarski kapital sve više prodire u Hrvatsko primorje te istiskuje i odnarođuje hrvatsko stanovništvo. Takvim protunarodnim nastojanjima suprotstavila se i bakarska *nautika*, koju je Zemaljska vlada u Zagrebu u tu svrhu podupirala i opremila *ne žaleći sredstva*.⁴³

Budući da je pomorska škola u Bakru, kao prosvjetna ustanova, bila pod neposrednom upravom Zemaljske vlade u Zagrebu, Odjel za bogoštovlje i nastavu,⁴⁴ ona je jedina od svih pomorskih škola na istočnoj obali Jadrana bila izuzeta i od neposrednog nadzora Austrije i od neposrednog nadzora Mađarske. Zato je Zemaljska vlada mogla donijeti odluku da se hrvatski jezik uvede kao obvezatni predmet odmah po obnovi rada škole 1871. godine. Isto tako, opći predmeti počeli su se podučavati na hrvatskome jeziku od 1882. godine. Stručni (*nautički*) predmeti i dalje su se podučavali na talijanskome jeziku jer se kapetanski i poručnički ispiti nisu mogli polagati na hrvatskome jeziku.⁴⁵ Ujedno, to je razdoblje kad se tek započelo sustavno raditi na stvaranju hrvatskoga pomorskoga nazivlja.

⁴¹ Carsko-kr. službene Narodne Novine, Zagreb, 30. svibnja 1854, broj 123, str. 1.

⁴² Blaž Jurišić, 1958, str. 323.

⁴³ Mate Forempoher, 1974, str. 9.

⁴⁴ Oliver Fijo, 1956, str. 27.

⁴⁵ Vatroslav Cihlar, 1954, str. 593.

Pomorski rječnici Bože Babića

Nautical Dictionaries by Božo Babić

O Boži Babiću pisali su naši poznati jezikoslovci, poput Blaža Jurišića, Radovana Vidovića i Borisa Pritcharda, a posebno izdajamo Dianu Stolac i njen rad *Hrvatsko pomorsko nazivlje*, u kojem donosi prilično opširan pregled svih pet Babićevih pomorskih rječnika.

Božo Babić, pomorac, nastavnik i ravnatelj bakarske pomorske škole, neumorno je više od trideset godina radio na prikupljanju i stvaranju hrvatskoga pomorskoga nazivlja. U razdoblju od 1870. do 1901. godine objavio je pet pomorskih rječnika, čime je ostavio neizbrisiv trag u hrvatskoj pomorskoj leksikografiji. Riječ je o pet knjižica pomorske tematike, i premda neke od njih svojim naslovima ne daju na prvi pogled naslutiti da se radi o leksikografskim djelima, sve ih možemo smatrati rječnicima.⁴⁶

Svjestan dominacije talijanizama u pomorstvu, Božo Babić nastoji zamijeniti tuđice domaćim riječima. Pritom je važno naglasiti da se Babić, stvarajući pomorsko nazivlje, nije koristio samo metodom jednostavnoga prevođenja tuđica već je njegovo nazivlje rezultat brižljiva terenskoga rada i prikupljanja riječi koje su se rabile na širokom području od Bakra i Cresa preko Neretve do Dubrovnika i Boke kotorske, uključujući i nazive kojima su se služili lađari na Kupi, Savi i Dunavu.⁴⁷

Ovdje ćemo navesti samo najosnovnije podatke o Babićevim rječnicima. Dva od njih, prvi i posljednji, opći su pomorski rječnici koji uokviruju razdoblje Babićeva intenzivnog bavljenja hrvatskim pomorskim nazivljem, dakle njegovo ustrajno nastojanje da se hrvatski jezik uvede kao ravnopravan u društvo pomorskih jezika Austro-Ugarske Monarhije.

Prvi svoj rječnik, *Morski riečnik hrvacko-srbski usporedjen s italijanskijem jezikom od jednoga pomorca*, iz 1870. godine, ujedno i prvi tiskani hrvatski pomorski rječnik, Babić je popratio ovim uvodnim riječima:

„Tko od našijeh pomoraca nije već po moru jedrio i mislio se: zašto se nebi moglo obršavanje razne obave na brodu u našem jeziku voditi, zašto se nebi i mi Slaveni putem mora u naše ruho odienuli i tako prostome mornaru učinili jezika njegovoj struci pripomogli [...]

Ali koliko god jih je već možebiti tako mislilo i vrućom željom na taj plasi se nasladjivalo, ipak se nije još nitko našao, koji bi štogod u toj struci na Slavenskomu jeziku priobćio, ili koji bi Slavene hodeće po moru na njihovo zvanje i narodnu korist opomonuo.“⁴⁸

Naslov druge Babićeve knjižice iz 1875. godine - *Mladi mornar ili put brodom iz Senja u Trst*, kazuje da je riječ o pomorskom putopisu, no tekst je popraćen s više od tri stotine bilježaka, od kojih se najveći dio odnosi upravo na pomorske nazive. Na kraju je pridodan rječnik *Nizac hrvatskih rieči po moru, kako se čuju u samom narodu*. To je jedini rječnik u Babićevu opusu u kojemu je prvi stupac, stupac s natuknicama, na hrvatskomu jeziku, što mu daje, opravdano, veliko značenje. U ostalima je rječnicima prvi, natuknički stupac, na talijanskomu jeziku. U uvodu toga svog putopisa-rječnika, koji je započeo usklikom *Mladoj našoj mornarici!*, Babić je zapisao i ovo:

„Kako je naša mornarica zaodjenuta s goljom talijanštinom, težak to bio posao iznieti na vidik sve prosuto i zakopano po narodu blago, te sastaviti na hrvatskom jeziku ovaj prvienac o morskoj struci[...]“

Pregni, mlada naša mornarice, te nastoj uz narodno slovo i rad i oduži se i na ovom polju zvanju matere zemlje!

U to ime Bog pomoziti!“⁴⁹

Treći i četvrti Babićev pomorski rječnik nisu opći, već su posebni rječnici. Naime, u oba ta posebna rječnika, *Nazivlje korita i jedrilja broda u hrvatskom, njemačkom i talijanskom jeziku*, iz 1877. godine, i *Zapovjed brodovnih obava u hrvatskom, njemačkom i talijanskom jeziku*, iz 1878. godine, građa je razvrstana u semantičke grozdove, tj. ne po abecednom redu, već je svaka natuknica smještena u značenjsku skupinu pojmova koji su mu bliski. Tako su riječi u *Nazivlju korita i jedrilja* svrstane u grozdove koji opisuju dijelove trupa i snasti prema smještaju na brodu, dok su u *Zapovjedi brodovnih obava* svrstane u grozdove što prate rukovanje na brodu počevši od razvijanja jedara, preko upravljanja brodom uz različite vjetrove pa do sidrenja. Zanimljivo je da je *Nazivlje korita i jedrilja broda* bilo otisnuto i na velikom arku papira koji se mogao objesiti na zid poput zemljopisne karte.⁵⁰

Za primjer donosimo nekoliko pojmova iz dva grozda. *Čunac* je grozd iz *Nazivlja korita i jedrilja*, a *Sustaviti brod* grozd iz *Zapovjedi brodovnih obava*:

⁴⁶ Diana Stolac, 1998, str. 49.

⁴⁷ Lelija Sočanac, 1998, str. 68.

⁴⁸ Božo Babić, 1870., str. 3.

⁴⁹ Božo Babić, 1875.

⁵⁰ Željko Stepanić, 2004, str. 197.

Čunac⁵¹

<i>Bompresso</i>	Čunac	<i>Bugsriet</i>
<i>Bastone di floc</i>	<i>Utlegar</i>	<i>Klüverbaum</i>
<i>Dolfinera</i>	<i>Posrtaljka</i>	<i>Stamtstock</i>
<i>Civada</i>	<i>Popriečnica</i>	<i>Blinder Streber</i>
<i>Vera del bastone di contrafloc</i>	<i>Skoba za vanjski utlegar</i>	<i>Ring für den Aussenklüverbaum</i>

Sustaviti brod⁵²

<i>Un uomo in mare</i>	Čovjek u moru	<i>Ein Mannüber Bord</i>
<i>Timoniere, Orza</i>	<i>Kormaru prihvati</i>	<i>Steuermann anluven</i>
<i>Bracciare a collo il quartiere da poppa</i>	<i>Zadušiti krmeni jedroluk</i>	<i>Achterquartier backbrassen</i>
<i>Preparare cime per il caicchio</i>	<i>Pripraviti čelo za čamac</i>	<i>Ein Ende bereit für das Boot</i>
<i>Bracciare in vela</i>	<i>Nakreni vjetrom</i>	<i>Vollbrassen</i>

Peti, i ujedno posljednji Babićev rječnik, *Pomorski rječnik ili nazivlje za brodarenje po moru*, iz 1901. godine, rezultat je više od tridesetogodišnjega traženja najboljih rješenja u hrvatskomu pomorskome nazivlju, kruna Babićeva leksikografskoga rada. Zanimljive su završne Babićeve riječi u predgovoru:

„Na more nam prodire već jezik magjarski po političkoj snazi magjarskoga naroda, koji ipak nastava daleko od mora. Nastojmo, da se Hrvat ukaže pravim starosjedicem na svojoj morskoj obali, služeći se svojom rieči na brodu i na moru.“⁵³

Božo Babić zaista je zaslužio epitet *oca hrvatskoga pomorskoga nazivlja*.⁵⁴ On je hrvatske nazive postavljao u odnos s talijanskim, kao najrazvijenijim mediteranskim nazivljem, a također i službenim stručnim nazivljem u hrvatskim pomorskim školama. Time je pokazao da hrvatski jezik zadovoljava osnovne preduvjete za stvaranje stručnoga nazivlja u pomorstvu, poticao je i druge na takav rad te je utro puteve usustavljanju pomorskoga nazivlja.⁵⁵

Već samo ove uvodne naznake o životu i djelu Bože Babića jasno govore o vrijednosti njegova rada, pa to više čudi da je njegovo ime slabo poznato ili, bolje reći, gotovo je nepoznato hrvatskoj općoj leksikografiji. A njegovo je ime također nepoznato i hrvatskim *nautičarima*, bilo da pojmom *nautičari* upućujemo na *pomorice*, bilo na *plovioce*.⁵⁶ Šteta je što Babićevi rječnici nisu nikad ponovno tiskani.

Puristička i tradicionalistička leksikografska koncepcija***The Puristic and the Traditional Lexicographic Concept***

Dok jezikoslovci kažu da je Babićeva leksikografska koncepcija puristička a da su on i njegovi sljedbenici pripadnici bakarske škole radikalnog purizma, dotle je Juraj Carić, također pomorac i bakarski nastavnik, najznačajniji Babićev oponent, odabrao tradicionalistički leksikografski put. Njegov je izbor bio prilagođavanje uzualnih naziva, najčešće talijanskoga porijekla, koji se nazivaju noštromizmi.⁵⁷

Naš vrsni jezikoslovac Radovan Vidović kaže da "[...] već tisućljetno naša pomorska terminologija, iako dobrano strana porijekla, nije nipošto smetala takvu pomorcu, pomorskom stručnjaku i rodoljubu kakav je bio Juraj Carić, koji ju je, u načelu, s pravom i s vidovitim realizmom branio, u teoriji i praksi, protiv nastojanja onih koji su se naivno zanosili željama o radikalnom purističkom 'čišćenju' te kovanju i izmišljanju 'naših' termina bez obzira na cijenu i vjerojatnost prihvatanja u svakodnevnoj praksi [...]"

Slojevi i fenomeni protiv kojih su se [radikalni puristi] htjeli boriti bili su ontološki, egzistencijski, zahvatali su čitava stoljeća, naraštaje, profesije, naselja, regije (i to na visoku stupnju materijalne i duhovne kulture)...te su stoga puristi doživjeli neuspjeh.⁵⁸

Ne možemo se složiti s iznesenom ocjenom Radovana Vidovića jer su se u ono vrijeme protiv raznih „višestoljetnih slojeva i fenomena“ borili svi oni koji su bili za uvođenje hrvatskoga jezika u javnu i službenu uporabu. Ono je bilo pravo vrijeme za stvaranje hrvatske stručne terminologije.

Autori značajnih hrvatskih rječnika, općih i terminoloških, iz onoga vremena, poput Bogoslava Šuleka, Vladimira Mažuranića, Dragutina A. Parčića, Alexandara Lochmera, E. Smirića i drugih, ponudili su brojno novo hrvatsko stručno nazivlje, kojega dotad

⁵¹ Božo Babić, 1877, str. 9.⁵² Božo Babić, 1878, str. 11.⁵³ Božo Babić, 1901, str. 6.⁵⁴ Diana Stolac, nav. dj., str. 112.⁵⁵ Diana Stolac, nav. dj., str. 154.⁵⁶ Riječ *nautičar*, prema *Hrvatskome enciklopedijskome rječniku* iz 2004., ima više značenja: 1. pomorac 2. učenik pomorske škole 3a. *sport* onaj koji se natječe u sportskom jedrenju b. onaj koji rekreativno upravlja brodom (jahtom, gliserom i sl.); E da ne bismo opisno koristili *onaj koji...* za onoga koji plovi iz sportskih ili rekreativnih pobuda, nazvali smo ga jednom riječju *plovilac*.⁵⁷ Diana Stolac, nav. dj., str. 154/155.⁵⁸ Radovan Vidović, 1982, str. 798.

gotovo da nije ni bilo. Ti autori, zvali ih mi *radikalnim puristima* ili ne, nikako nisu bili *neuspješni* iako su se oni morali itekako boriti protiv *slojeva i fenomena koji su zahvaćali čitava stoljeća*. Stoga Vidovićeva ocjena ne daje odgovor na pitanje zašto hrvatska pomorska terminologija nije prihvaćena, a u isto vrijeme nastajale su i prihvaćale se mnoge druge hrvatske stručne terminologije. Mišljenja smo da nije dostignuta kritična masa školovanih ljudi koji su se koristili novim pomorskim nazivljem. Dok su se matematičkim ili pravnim jezičnim slojem mogli koristiti školovani Hrvati i u Banskoj Hrvatskoj i u Dalmaciji, pa tako i pomorci, dotle su hrvatsko pomorsko nazivlje poznavali i mogli (neslužbeno) upotrebljavati jedino pomorci koji su pohađali pomorsku školu u Bakru.

Za ilustraciju pogledajmo broj osposobljenih kapetana duge plovidbe u pomorskim školama od Trsta do Kotora u razdoblju od 1902. do 1912. godine.⁵⁹ U promatranome desetogodišnjem razdoblju ukupno je osposobljeno 527 kapetana. Kad oduzmemo Austrijance, Mađare i ostale, ostaje oko 400 Hrvata kapetana duge plovidbe, tj. oko 40 godišnje. U istome razdoblju osposobljeno je oko 600 upravitelja velike i male obalne plovidbe (poručnika), što će reći oko 60 u godini, a to je ukupno oko stotinu školovanih pomoraca godišnje. Hrvatsko pomorsko nazivlje moglo se čuti i učiti jedino u bakarskoj *nautici*. Tako dolazimo do poraznog podatka da je u promatranomu razdoblju u prosjeku jedva deset novih osposobljenih *nautičara* godišnje⁶⁰ na našoj obali poznavalo hrvatsko pomorsko nazivlje. Dakle, od stotinu osposobljenih hrvatskih časnika godišnje, 90 ih je znalo samo talijansku terminologiju, a tek njih 10 poznavalo je i talijansku i hrvatsku. Zaista premaleni broj za značajnije promjene i uporabu novoga pomorskog nazivlja.

Radovan Vidović jamačno je skloniji Carićevoj nego Babićevoj koncepciji, što potvrđuje i njegovo kasnije izvanredno djelo *Pomorski rječnik*, koji je zapravo rječnik talijanizama,⁶¹ a sadržava riječi iz dijalektalne tradicije, ponajvećma usmenoga porijekla.⁶²

A glede Carićeva *vidovitog realizma*, kako kaže Vidović, dovoljno je danas prolistati *Hrvatsko-engleski rječnik pomorskog nazivlja* iz 1991. godine, u kojemu se navodi vrlo malo tradicionalnih naziva. U predgovoru rječnika piše: „Naši izrazi iz žargona pomoraca označeni su zvjezdicom (*) uz odgovarajući književni izraz kurzivom u zagradi iza njega, npr.: *santina (kaljuža broda) bilge.“⁶³ U oba izdanja *Pomorske enciklopedije* i *Pomorskog leksikona* iz 1990. godine, kao i u *Brodograđevnom nazivlju* iz 1995. godine, gotovo da i nema tradicionalnih naziva. Slično je i s ostalim suvremenim hrvatskim rječnicima.

⁵⁹ Oliver Fijo, 1956, str. 69.

⁶⁰ Izračun je napravljen na temelju popisa *nautičara* po godinama iz monografije *Pomorska škola Bakar: 1849.-1999.*, Bakar, 1999, str. 99.

⁶¹ U nomenklaturi toga rječnika talijanizmi su zastupljeni s više od 80 posto, pa on, u tom smislu, predstavlja studiju o talijanizmima u našem pomorskom jeziku; Boris Pritchard, 1993, str. 484.

⁶² Radovan Vidović, 1984, str. V.

⁶³ *Hrvatsko-engleski rječnik pomorskog nazivlja*, Zagreb, 1991, str. VI.

Juraj Carić i njegovi pomorski udžbenici na hrvatskome jeziku

Juraj Carić and his Nautical Manuals in Croatian

Prvo Carićevo radno mjesto bilo je upravo u bakarskoj pomorskoj školi, u kojoj je radio od 1882. do 1890. godine. To je ujedno njegovo najplodnije i najznačajnije razdoblje, kada je najprije objavio hvalevrijedan pomorski putopis, a potom i prve pomorske udžbenike napisane na hrvatskomu jeziku. Iako je Juraj Carić autor prvih pomorskih udžbenika na hrvatskome jeziku, on se, zapravo, ni jednog trenutka nije odvažio ponuditi nova pomorska terminološka rješenja. Evo što on kaže u predgovoru svoga pomorskoga putopisa *Slike iz pomorskoga života*, objavljenoga 1884. godine:

„Nego me tišti jedna, koju nemogu a da nenapomenem. Sašav u još neobradjeno polje naše knjige, susreo sam pojmove, za koje sam trebao novih rieči... Znam samo to, da je barem za me stvar bila škakljiva, posao mučan. Dvie su me protivne dužnosti jednako tištile. Dužnost s jedne strane, da se jezik čisti od talijanštine; dužnost s druge, da ga se nekvari nespretnim kovanjem novih riječi. Ja sam svakako volio griešiti protiva prvoj dužnosti nego protiva drugoj. Mnogi su me razlozi na to nutkali; a prvi medju ostalima taj, što mnogo pomorskih izraza, i ako su od prve bili tudji, kasnije su se odjenuli hrvatskim oblikom i postali su naši.“⁶⁴

Na kraju svoga putopisa Carić dodaje „Tumač nekvojih rieči i imena“, gdje donosi pomorske izraze, i to gotovo samo noštromizme i tek pokoju riječ hrvatskoga podrijetla. Carić je, zapravo, vjerno bilježio riječi kojima su se služili naši pomorci na brodu.

Iako se Carićev stav „da se jezik ne čisti od talijanštine“ može razumjeti, iznenađuje činjenica da je on jedini nastavnik bakarske *nautike* koji se odlučno, do kraja svoga radnog vijeka, protivio uporabi novih hrvatskih naziva (poslije je te nazive ozbiljno napadao u svojim člancima⁶⁵). Takvo su mišljenje podržavali, kako je naveo sam Carić, dubrovački jezikoslovac Pero Budmani i ondašnji ravnatelji dubrovačke i kotorske pomorske škole. Carić spominje samo jednog profesora s bakarske *nautike* koji se slagao s njegovim mišljenjem: „kolegu prof. A. M. Zuvičića“. Jamačno je riječ o Antonu Žuvičiću, kapetanu duge plovidbe, profesoru stručnih predmeta u vremenu od 1883. do 1911. godine.⁶⁶

Diana je Stolac, pišući o Juraju Cariću, ustvrdila: „Upravo je generacija kojoj su pripadali i Budmani i Carić, učinila korak natrag u razvoju hrvatskoga standardnog jezika, i to neprihvaćanjem hrvatske književnojezične baštine isto kao i zanemarivanjem trodijalekatske osnove hrvatskoga jezika.“⁶⁷

U ono vrijeme jedino su se u bakarskoj školi mogli pisati pomorski stručni radovi na hrvatskomu jeziku, što je Carić i učinio. Najprije je u okviru školskog programa 1883. godine napisao raspravu *Nješto o mjesečnih distancah, nautičko-astronomična razprava*, a prve

⁶⁴ Juraj Carić, 1884.

⁶⁵ Vidi njegove članke u dubrovačkom časopisu *Naše more*, br. 4. i 7. iz 1920. godine.

⁶⁶ Iz monografije *Pomorska škola Bakar 1849.-1999.*, Bakar, 1999, str. 89.

⁶⁷ Diana Stolac, nav. dj., str. 119.

pomorske udžbenike na hrvatskome jeziku objavljuje o vlastitome trošku nekoliko nakon toga: *Elemente matematične geografije (Uvod u nautičnu astronomiju)* 1888. godine i *Nautiku (geodetični dio)* 1990. godine. Budući da je samo udžbenik *Nautika* bio napisan „prema programu za prestrojene pomorske zavode“, stoga ga „možemo smatrati prvim pravim hrvatskim nautičkim udžbenikom.“⁶⁸

U stručnom jeziku tih radova pomorski sloj (registar) više nije na prvomu mjestu, već su to, u najmanju ruku rame uz rame, zemljopisni, astronomski i matematički slojevi, ali terminološki su problemi za Carića i dalje nerješivi, pa on u predgovoru svoje knjige iz 1890. godine kaže:

„Red mi je priznati da sam naišao na dosta poteškoća a recimo slobodno i neprilikâ poradi terminologije. A kako i ne bih, kad na hrvatskom jeziku još nije bilo ma koje knjige, koja bi se bavila nautikom [...] Nijesam se nikako mogao odvažiti da prevodim ili bolje da kujem novo tehničko nazivlje; prvo, jer mi je naš glasoviti filolog prof. P. Budmani, kad ga zamolih za savjet, odgovorio: da je manji barbarizam primiti tuđu riječ nego našu udestiti po tuđemu jeziku; a drugo, jer nijesam mislio, kao što ne mislim ni danas, da bi bilo pametno naučavati u školi kakvo skovano nazivlje, kojega na brodovima dakle na svijetu nema i tako učiniti nerazumljivu knjigu [...] I zaista da bi moglo biti smiješno kad bi ko, na primjer, hotio zamijeniti riječi 'korsa i distanca' drugim kojima [...]“⁶⁹

Glede „smiješnih zamjena“ pojedinih riječi spomenimo jedan zanimljiv podatak. Naš znani filolog Pero Budmani, na kojega se Juraj Carić rado i često pozivao, bio je jedan od urednika znamenitoga Akademijina *Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Između inih, obradio je i slovo „d“ u drugom svesku tog rječnika iz 1884.-1886. godine, a da uopće nije naveo npr. riječ *distanca*, dok navodi riječi *dalj* i *daljina*.

A da je Carić kojim slučajem zavirio u *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja* Bogoslava Šuleka, iz 1874. godine, ili u *Rječnik talijansko-slovinski (hrvatski)* Dragutina Parčića, iz 1887. godine, pa nekoliko godina kasnije u *Terminologia ufficiale italiana-serba o croata-tedesca* E. Smirića, iz 1904. godine, ili u *English-Croatian Dictionary* Aleksandra Lochmera, iz 1906. godine - vidio bi da je bilo onih koji su ne samo *hotjeli* već su i *zamijenili*, ako ne sve a ono većinu stranih stručnih riječi.

Juraj Carić bio je aktivan i nakon svršetka Prvoga svjetskog rata, ali o tome ćemo drugom prilikom.

Hrvatske zapovijedi prvi put na brodu

The Croatian Orders on the Ship for the First Time

Da su profesori bakarske pomorske škole i dalje neumorno radili na prikupljanju, sređivanju i unapređivanju našega pomorskoga nazivlja, pokazuje objavljivanje hrvatskih pomorsko-tehničkih naziva tijekom 1905. godine u mjesečnom prilogu za pomorstvo tjednika

Tršćanski Lloyd. Tjednik je izlazio u Trstu na hrvatskome jeziku, a nazive je „priobćavao prof. D. Kasumović u Bakru“. Taj su pomorski rječnik u nastavcima naši jezikoslovci samo ovlaš spominjali. Stoga, pogledajmo što je to profesor Desider Kasumović rekao u uvodnoj bilješci:⁷⁰

„Prvi pokušaj da sastavi prikladno hrvatsko pomorsko nazivlje izveo je nekadašnji ravnatelj nautičke škole u Bakru, g. Božo Babić. Pošto je pak razvitak pomorske tehnike tražio novih izraza i naziva, a njekeji od Babićevih nisu odgovarali, sakupili su se sasvim novi nazivi u kr. naut. školi u Bakru koje ćemo redom donošati.“

Kasumović dalje u uvodnoj riječi objašnjava zbog čega se hrvatsko pomorsko nazivlje još uvijek ne upotrebljava na brodu te što treba činiti. Na kraju smo naveli nekoliko pomorskih naziva:

„Svaki od pomorskih naroda ima svoju pomorsku nomenklaturu t.j. pomorsko tehničko nazivlje.“

I Hrvati ju imaju od najnovijeg doba, samo se žalibože ona na nijednom hrvatskom brodu ne rabi, jer je premalo poznata i jer nije ušla još sasvim u krv zapovjedajućih a ni slušajućih organa pomorskih na brodu.

Ta nomenklatura uči se na našoj kr. naut. školi u Bakru te se je nadati, da će kada mladja generacija pomorska dodje na kormilo svakako ova biti najvećim i najboljim širiteljem toga novoga tehničkoga nazivlja hrvatskoga.

Ne zvuči to nazivlje nezgrapno i nevrjedja uha, nego je dapače jako melodiozno, a i praktično i sistematski udešeno.

Kovačnica novih pomorskih hrvatskih naziva bila je kr. naut. škola u Bakru sa njezinim sadašnjim ravnateljem na čelu, koga pripomagahu i profesori škole.

Samo tako je bilo moguće, da se u razmjerno kratko vrieme sastavi prikladna nomenklatura, koja se upotrebljuje u praksi ne samo u školi nego i na školskom brodu kr. Yachty Margiti, na kojoj su uvedene i hrvatske zapovjedi za vrieme plovidbe, kakove manovre itd. Da se pomorski hrvatski svet upozna na lagan način s tom nomenklaturom, odlučili smo joj posvetiti po jednu polustranicu ovog pomorskog priloga u svakom broju.

Uz hrvatski izraz biti će još njemački i talijanski izrazi, a sve će biti po nekome stanovitom redu poredano. Počimamo danas sa nomenklaturom gradjevnih dielova broda.

⁶⁸ Boris Franušić, 1994, str. 140.

⁶⁹ Juraj Carić, 1890, str. V.

⁷⁰ Mjesečni prilog za pomorstvo *Tršćanskog Lloyda*, u Trstu, 28. siječnja 1905, br. 1, str. 8.

Gradjevni dijelovi broda

<i>scafo</i>	<i>korito</i>	<i>Schiffsrumpf</i>
<i>viva opera</i>	<i>ribina</i>	<i>Lebendes Werk</i>
<i>opera morta</i>	<i>talasnjača</i>	<i>Totes Werk</i>
<i>colomba</i>	<i>kobilica</i>	<i>Kiel</i>
<i>madiere esterno</i>	<i>popelo</i>	<i>Aussenplanke</i>
<i>madiere interno</i>	<i>bočnica</i>	<i>Innenplanke</i>
<i>stiva</i>	<i>podbrodje</i>	<i>raum</i>
<i>fianco drito</i>	<i>desni bok</i>	<i>Steuerbordseite</i>
<i>fianco sinistro</i>	<i>lievi bok</i>	<i>Backbordseite</i>
<i>barcarizzo</i>	<i>shod</i>	<i>Fallreep</i>

Kasumović, u ono vrijeme i kapetan školskog broda *Margita*, spomenuo je da su na brodu „ uvedene hrvatske zapovjedi za vrijeme plovidbe i kakove manovre“. Prijepisi izvornih brodskih dnevnika s putovanja školskim brodom redovito su se slali u Zagreb, u Odjel za bogoštovlje i nastavu. Donosimo nekoliko odlomaka iz jednog takva brodskog dnevnika s hrvatskim pomorskim nazivljem iz rujna 1904. godine.⁷¹

„Subota, dne 17. rujna 1904.

U 1h p.m. odvezuje se lađa i izvedena kroz bakarska vrata upravlja se ekonomskom brzinom prama Rijeci [...] Pošto se je bilo nadati da će prošavši tjesno biti jačeg vjetra uzmu se u prvenjaču dvije ruke a u zadnjaču jedna ruka podveza [...] U polnoći mjenja se straža.

Nedelja dne 18 rujna 1904.

Poslije polnoći počne vjetar sve to više jačati i zapovjednik naloži da se uzme druga ruka podveza u zadnjaču [...] more udaraše silno o brod valjajući ga na jednu i drugu stranu do 400 inklinacije, tako da su kobilice čamca zastrugale po vodi te živi valovi pljuskali preko poruba na palubu [...] jakost vjetra vidi se najbolje iz toga što je brod sa dvostruko podvezanim jedrima jurio sa 6 – 8 milja brzine [...]

Utorak 20 rujna 1904.

[...] diže se prvenjača izspustiv iz nje sve podveze; poslije se dignu i nutarnja prečka. Nakon jednosatnog plovljenja sa rečenimi jedri moradoše se ista opet spustiti radi nepovoljnoga vjetra u pramac [...]

Ovo putovanje bijaše sa maritimnoga gledišta za učenike izvanredno poučno, pošto se je yahta sa samim jedrima nalazila u jakomu vjetru i visokom moru.

Bijaše to najveće nevrijeme što ga je yahta u zadnje 4 godine pretrpjela. Učenici mogahu vidjeti kako se pravodobnim skraćivanjem jedara te oprežnošću mogu ista sačuvati od uništenja kroz jaki vjetar. Mogahu oni i naučiti kako se brod koji želi ne odmaknuti se predaleko od stanovite točke, može na istoj uzdržati, stavivši ga na vjetar i pokrativši još više jedra.“

Ne samo Desider Kasumović već su i mnogi drugi profesori *nautike* u Bakru, poput Narcisa Damina, Bare Poparića, Aleksandra Lochmera, Nikole Gerechtsammera i dr., pristali uz Božu Babića.

Primjerice, profesor Aleksandar Lochmer koristio se Babićevim nazivljem u svojoj engleskoj čitanci za mlade pomorce iz 1899. godine i u svojem englesko-hrvatskom rječniku iz 1906. godine. U uvodu svoje engleske čitanke Lochmer kaže:

„Koli veće poteškoće pružalo mi je pomorsko nazivlje! Bivši ravnatelj bakarske nautičke škole Božo Babić stekao je sebi neprolaznih zasluga što je poput marljive pčelice pobrao iz naroda i iz knjige riječi o brodu i o moru, te se dao na trudan posao da obradi pomorsko nazivlje. Njegova upravo zlatna knjižica Mladi mornar mogla bi se i danas preporučiti da se ugleda te da uznastoji na tom tako malo obrađenom polju, a njegovo Nazivlje korita i jedrilja broda moglo bi lijepo služiti temeljem za svaki taki rad.“⁷²

Bare Poparić, koji je puno pisao o povijesti hrvatskoga pomorstva, u svojim se djelima također koristio hrvatskim pomorskim nazivljem. Za primjer navest ćemo nekoliko rečenica iz jedne od priča temeljenih na istinitim događajima iz njegove knjige *Doživljaji hrvatskih pomoraca*, iz 1904. godine:

„**Hrvatski školski brod u oluji (Godina 1899.)**

[...] Točno na uru poslie podne naložio sam da se povuče sidro i razrieše užeta, kojima je 'Margita' bila privezana [...] Imali smo razapeta sva jedra [...] More je bilo uzburkano i polievalo palubu. Okrenuli smo pramac k sjeveru, križajući vjetar [...] učenici su se vježbali u pravljenju mornarskih uzlova, učeći im istodobno imena na hrvatskom i talijanskom jeziku [...]

Vjetar jačao, more se nadimalo. Izdam zapovjed: 'svi na palubu', a tada naloži da se zatvore sva jedra [...] Sve je na brodu škripalo, a rebra kao da su se savijala [...] Porivi ili, kako Talijani kažu, 'raffiche' vjetra bivale sve češće [...] Nekako oko druge po ponoći valovi postajali manje biesni, ali još uvijek olujni.“⁷³

Iz ovih nekoliko primjera vidimo da su profesori pomorske škole u Bakru promicali hrvatsko pomorsko nazivlje u razdoblju kada su Austrijanci, Talijani i Mađari, radi svojih interesa, pokušavali politički, ekonomski i kulturno podjarmiti hrvatski narod.

⁷¹ Prijepis brodskog dnevnika čuva su u Pomorskoj školi u Bakru.

⁷² Aleksandar Lochmer, 1899, str. VII/VIII.

⁷³ Bare Poparić, 1904, str. 79-83.

Pomorski časopis tiskan tijekom Prvoga svjetskog rata u Sarajevu

The Nautical Journal published during the First World War in Sarajevo

Austrija je u drugoj polovici Prvoga svjetskoga rata počela koješta poduzimati u namjeri da pridobije naklonost našega naroda. Tako je 1916. godine u Sarajevu počeo izlaziti pomorski mjesečnik *Jedro, List za pomorstvo*, koji je tiskao bosansko-hercegovački zemaljski savez austrijskog pomorskog društva u Sarajevu. List je izlazio do polovine 1918. godine - do potpunog rasula Monarhije. Početkom 1917. godine u tri su nastavka objavljeni *Hrvatski nazivi u pomorstvu i brodarstvu (Građa za riječnik pomorski)*. Iz Broz-lvečkovićeve *Rječnika hrvatskoga jezika* pritom su izvađene riječi koje mogu, kako kaže autor, poslužiti za „Hrvatski pomorski i brodarski riječnik“. Puno je zanimljiviji uvod:

„Hrvatska je javnost velikim veseljem pozdravila, što su naše vojne oblasti uvele prošle jeseni upotrebu hrvatskih naziva mjesta u Dalmaciji i istarskom primorju. Ovo treba da nas potakne da izbacimo talijanštinu, gdje se mi Hrvati sami od volje, a bez moranja njome služimo. Među ostalim trebamo u prvom redu nastojati, da se u pomorstvu i brodarstvu služimo hrvatskim jezikom, a u hrvatskom jeziku ne možemo trpjeti raznih talijanskih naziva. Moramo se ovdje sasama otresti kulturnoga tutorstva talijanskoga. Želeći podići naše pomorstvo moramo imati i našu pomorsku književnost, a da se razvije pomorska književnost, potrebno je poznavanje riječi tih struka [...] Tu bi nam dobro došao jedan mali posebni Pomorski riječnik.“⁷⁴

Zaključak

Conclusion

Burno razdoblje revolucija 1848./49. godine pokrenulo je nacionalno buđenje i u hrvatskim zemljama u sklopu Monarhije. Tada, vezano uz reorganizaciju pomorskoga školstva, započinje prvo sustavno prikupljanje i bilježenje pomorskih naziva u riječkoj pomorskoj školi, gdje se najviše istaknuo Anton Jakov Mikoč napisavši prvi hrvatski pomorski rječnik, koji je, nažalost, ostao u rukopisu.

Uvođenjem apsolutizma hrvatski jezik bio je progan iz riječkih škola, i tada se nije više ništa moglo učiniti. Nakon velikih društveno-političkih promjena u Monarhiji 1867. i 1868. godine, dva su privilegirana naroda, Austrijanci i Mađari, složno provodili protuslavensku politiku. Austrija je spriječila sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, a Mađari su na prijevaru prisvojili Rijeku, našu glavnu luku na sjevernom Jadranu. Ni jedni ni drugi nisu dopuštali afirmaciju hrvatskoga jezika te su, uz favoriziranje talijanskog jezika, provodili germanizaciju, ili mađarizaciju. Riječju, nisu postojali uvjeti za primjenu hrvatskoga pomorskog nazivlja ni u plovidbenoj i brodarskoj praksi ni u obuci u našim pomorskim školama

jer je za njih bio ovlašten Beč (od Trsta do Kotora), i jednako tako Pešta (u Rijeci).

Jedino je pomorska škola u Bakru potpala pod Zemaljsku vladu u Zagrebu, što joj je omogućilo uvođenje hrvatskoga jezika u nastavu odmah po obnovljenom djelovanju 1871. godine. Najistaknutija osoba bakarske *nautike* toga doba bio je, bez daljnjega, Božo Babić, pomorac i profesor, koji je objavio pet hrvatskih pomorskih rječnika i bio je veliki zagovaratelj uvođenja hrvatske terminologije na brod. S druge strane, Juraj Carić, iako je bio skloniji uporabi uvriježenih talijanizama, napisao je prve pomorske udžbenike na hrvatskomu jeziku.

U takvu nepovoljnom okruženju nisu se mogli ostvariti težnje i ciljevi pomorskih stručnjaka poput Antona Jakova Mikoča u riječkoj i Bože Babića u bakarskoj pomorskoj školi. U ostale pomorske škole hrvatski, kao nastavni jezik općih predmeta, ulazi u nastavu tek reorganizacijom pomorskoga školstva 1896./97. godine. Iako se već krajem 19. stoljeća i hrvatski rabio kao uredovni jezik na našoj obali, talijanski se jezik u pomorstvu i dalje vrlo živo upotrebljava. Stoga ne čudi da još 1917. godine čitamo ovakve zahtjeve: „trebamo u prvom redu nastojati da se u pomorstvu i brodarstvu služimo hrvatskim jezikom.“

Iste, još uvijek ratne 1917. godine prvi se put uvodi hrvatski kao nastavni jezik za sve stručne (*nautičke*) predmete jedino u bakarskoj pomorskoj školi. Spomenimo još ukratko što se događalo s nastavnim jezikom u ostalim pomorskim školama na istočnoj obali Jadrana nakon svršetka 1. svjetskog rata. Kako su Trst i Mali Lošinj pripali Italiji, koja je ubrzo okupirala Rijeku, tako se u pomorskim školama u tim gradovima i dalje služilo samo talijanskim jezikom. Preostale dvije pomorske škole, u Dubrovniku i u Kotoru, morale su za uvođenje hrvatskoga, ili hrvatskosrpskoga jezika, za stručne predmete pričekati konačni slom Austro-Ugarske Monarhije i stvaranje Kraljevine SHS.

Na kraju recimo da su zapravo svi koji su se bavili pitanjem novije hrvatske pomorske leksikografije, i to ne samo od polovine 19. stoljeća pa do sloma Monarhije već do polovine 20. stoljeća, bili odreda pomorci: Anton Jakov Mikoč, Božo Babić, Juraj Carić, Desider Kasumović, Nikola Gerechtshammer, Mirko Nikolić, Rudolf Crnić i Petar Mardešić.

Popis literature

References

1. Babić, Božo, *Morski riečnik hrvacko-srbski usporedjen s italijanskijem jezikom od jednoga pomorca*, Trst, 1870.
2. Babić, Božo, *Mladi mornar ili put brodom iz Senja u Trst*, Kraljevica, 1875.
3. Babić, Božo, *Nazivlje korita i jedrilja broda u hrvatskom, njemačkom i talijanskom jeziku*, Kraljevica, 1877.
4. Babić, Božo, *Zapovjed brodovnih obava u hrvatskom, njemačkom i talijanskom jeziku*, Bakar, 1878.
5. Babić, Božo, *Pomorski rječnik ili nazivlje za brodarenje po moru*, Senj, 1901.

⁷⁴ Jedro, List za pomorstvo, Sarajevo, 1917, br. 2, str. 22.

6. Carić, Juraj, *Slike iz pomorskoga života*, Zagreb, 1884.
7. Carić, Juraj, *Nautika (geodetični dio)*, Bakar, 1890.
8. Carić, Tonka, *Engleski jezik u nastavi u našem pomorskom školstvu*, Beograd, 1998.
9. Cihlar, Vatroslav, Bakar u našoj pomorskoj historiji, *Pomorstvo*, Rijeka, 1954, br.10, str.521-524, br. 11, str. 592-594, br. 12, str. 662-663.
10. Fijo, Oliver, *Prilozi poznavanju pomorskog školstva na našoj obali u XIX. stoljeću*, Zagreb, 1956.
11. Fijo, Oliver, *Parobrodarstvo Dalmacije 1878.-1918.*, Zadar, 1962.
12. Franušić, Boris, *Povijest navigacije u Hrvata*, Dubrovnik, 1994.
13. Forempoher, Mate, *Bakarska nautika*, Bakar, 1974.
14. Glumac, Vladimir, Narodna riječ u riječkoj nautici, *Riječka revija*, br. 4, Rijeka, 1952.
15. Gross, Mirjana - Szabo, Agneza, *Prema hrvatskome građanskome društvu*, Zagreb, 1992.
16. Jurišić, Blaž, Rukopisni nautički rječnik Jakova Antuna Mikoča iz god. 1852., *Anali Jadranskog instituta JAZU*, svezak II., Zagreb, 1958., str. 319-353.
17. Kahane, Henry i Renée - Koshansky, Olga, Venetian Nautical Terms in Dalmatia, *Romance Philology*, vol. VII, Illinois, 1953/54., br. 2-3., str. 156-170., br. 4, str. 333-342.
18. Kojić, Branko – Radojica Barbalić, *Ilustrirana povijest jadranskog pomorstva*, Zagreb, 1975.
19. Hauptmann, Ferdinand, *Rijeka od rimske Tarsatike do hrvatsko-ugarske nagodbe*, Zagreb, 1951.
20. Korunić, Petar, Hrvatski nacionalni program i društvene promjene za revolucije 1848/49. godine, *Radovi*, vol. 31, Zagreb, 1998., str. 9-39.
21. Lochmer, Aleksandar, *Engleska čitanka sa zbirkom engleskih trgovačkih listova za mlade pomorce i za školu*, Senj, 1899.
22. Maštrović, Vjekoslav, Jezično pitanje u pomorstvu i narodni preporod u Dalmaciji, *Pomorski zbornik*, Zadar, 1966.
23. Matković, Hrvoje, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, Zagreb, 1995.
24. Mikoč, Jakov, *Pomorski rječnik*, Rijeka, 1998.
25. Novak, Grga, *Prošlost Dalmacije*, knjiga druga, Split, 2004., pretisak iz 1944.
26. Obad, Stijepo, Pokušaj unapređenja Dalmacije za neoapsolutizma (1852-1860), *Radovi*, Zadar, 1984., sv. 23(10), str. 75-87.
27. Peričić, Šime, Namjere Talijana glede Dalmacije i austrijske protumjere 1866. godine, *Pomorski zbornik*, knjiga 4., Zadar, 1966.
28. Poparić, Bare, *Doživljaji hrvatskih pomoraca*, Zagreb, 1904.
29. Pričard, Boris, *Englesko-hrvatski jezični kontakti u pomorstvu*, doktorska disertacija, Zagreb, 1985.
30. Pritchard, Boris, Povijesni razvitak hrvatske jezične leksikografije u pomorstvu, *Pomorski zbornik*, Rijeka, 1993., knjiga 31.
31. Procacci, Guiliano, *Povijest Talijana*, Zagreb, 1996.
32. Skok, Petar, *Naša pomorska i ribarska terminologija na Jadranu*, Split, 1933.
33. Sočanac, Lelija, Odnos Bože Babića prema tuđicama u hrvatskom pomorskom nazivlju, *Riječ*, Rijeka, 1998.
34. Sočanac, Lelija, *Hrvatsko-talijansko jezični dodiri: s rječnikom talijanizama u standardnome jeziku i dubrovačkoj dramskoj književnosti*, Zagreb, 2004.
35. Stepanić, Željko, *U potrazi za (izgubljenim) hrvatskim pomorskim nazivljem*, Split, 2004.
36. Stepanić, Željko, Hrvatsko pomorsko nazivlje od početaka do polovine 19. stoljeća, *Naše more*, Dubrovnik, 2005., br. 53 (5-6)
37. Stolic, Diana, *Hrvatsko pomorsko nazivlje*, Rijeka, 1998.
38. Stulli, Bernard, *O hrvatskom jeziku u riječkoj Nautici i radu J. A. Mikoča*, Riječka revija, Rijeka, 1953.
39. Trdina, Janez, *Bachovi husari i ilirci*, Zagreb, 1980.; prijevod slovenskog izvornika iz 1903.
40. Vidović, Radovan, Povijest rada na sakupljanju i obradi naše pomorske terminologije (od početaka do drugoga svjetskog rata), *Mogućnosti*, br. 8-9-10., Split, 1982., str. 770-803.
41. Vidović, Radovan, *Pomorski rječnik*, Split, 1985.

Rukopis primljen: 26.1.2006.